

‘Wie de ogen sluit voor het verleden, is blind voor de toekomst’

Maurice Adams

I.

“Proberen te vergeten verlengt slechts de ballingschap; het geheim van de verlossing ligt in de herinnering.” In mei 1985 haalde de toenmalige, Duitse bondspresident Richard von Weizsäcker dit Joodse spreekwoord aan. Hij deed dit tijdens zijn nog steeds lezenswaardige toespraak ter gelegenheid van veertig jaar bevrijding van de nationaalsocialistische tirannie. In zijn rede legde hij een nadrukkelijk verband met de actualiteit, omdat hij de herinnering thematiseerde als gids voor toekomstig handelen.

In 2015 viert Nederland dat het zeventig jaar geleden werd bevrijd van de Duitse en Japanse onderdrukking. Tegelijkertijd lijkt de wereld in brand te staan, zijn oorlog en grootschalig geweld aan de orde van de dag. Vrijheid is nog steeds niet vanzelfsprekend. Dat doet de vraag rijzen hoe het verhaal van de verschrikkingen van onderdrukking en bezetting blijvend kan worden gehouden, en hoe ons oorlogsverleden zich verhoudt tot de actualiteit. Zoals een deelnemer aan de Nationale Herdenking op de Dam in mei 2014 het zei: “Ik vind het belangrijk om hier te zijn omdat mijn generatie steeds minder verhalen te horen krijgt over de Tweede Wereldoorlog. Onze opa’s en oma’s zijn er straks niet meer, het is belangrijk om dit te blijven doen.” De herinnering leidt tot ongemakkelijke vragen over het handelen van toen én over het onvoltooide project dat de democratische rechtsstaat heet. Vragen waarop het antwoord niet eenvoudig te geven is.

II.

Vóór en na 1940 zag ons land vluchtelingen toestromen die lang niet allemaal en dan ook nog met de nodige moeite toegang kregen. Eenmaal toegelaten, kregen deze mensen niet vanzelfsprekend de veiligheid waarop zij hadden gehoopt en die ze hadden verwacht. Dit gold voor Joden, maar ook, na de oorlog, voor personen met een Nederlands-Indische achtergrond. Ook zij kregen een kille ontvangst en behandeling. Op het eiland Lampedusa, de ‘drempel van Europa’, arriveren momenteel nog bijna dagelijks vluchtelingen op zoek naar een beter leven; daarbij sterven er ook iedere dag. Zien we dit als onze zorg en verantwoordelijkheid? Of beschouwen we het meer als de nevenschade (*collateral damage*) van een keuze die mensen op de vlucht nu eenmaal zelf maken? Wat vinden we van het op legale gronden uitzetten van uitgeprocedeerde asielzoekers, ook als

De bevrijding van Breda, 29 oktober 1944, Foto: Beeldbank WO2 - NIOD

ze in het land van herkomst niet welkom zijn, en mogelijk zelfs het risico lopen het slachtoffer te worden van vervolging?

Tijdens de nationaalsocialistische overheersing was er geen sprake van een democratische rechtsstaat, met een daarbij horende onafhankelijke rechtspraak. En het recht op vrije, politieke meningsuiting was nagenoeg zonder betekenis. In Duitsland zelf werd dit gelegitimeerd met een beroep op de - vermeende - volkswil van de bevolking. De huidige nationalistische regering van Hongarije heeft sinds 2010 een overweldigende meerderheid in het parlement. De laatste jaren werden onder meer de persvrijheid drastisch beperkt, en het kiesstelsel hervormd ten voordele van de bestaande macht. Ook ondergaat de rechterlijke macht ingrijpende hervormingen. Hierdoor moeten zittende rechters systematisch plaatsmaken voor regeringsgetrouwe opvolgers. Bezwaren en tegengeluiden uit de politiek en de samenleving worden niet of nauwelijks gehoord. Hangt de kwaliteit van een democratie niet mede af van de manier waarop deze met andersdenkenden omgaat?

En hoe kijken we aan tegen het veranderende politieke taalgebruik? Dat lijkt er steeds vaker vanuit te gaan dat democratie niet een systeem is van omgang met politiek andersdenkenden, maar met vijanden. Zoals dat in nazi-Duitsland ook gebeurde. De voormalige Canadese politicus en publicist Michael Ignatieff stelt in zijn recente boek *Vuur en As* dat er in de hedendaagse politiek steeds meer sprake is van oorlogstaal. Maar in een oorlog moeten vijanden worden verslagen of zelfs vernietigd. Zelfs het sluiten van bijvoorbeeld politieke compromissen kan dan als een vorm van verraad worden gezien. In een democratische rechtsstaat is politiek nu echter juist een alternatief voor oorlog. Het politieke handelen heeft dan bij uitstek tot doel ons te behoeden voor een situatie waarin vreedzaam samenleven welhaast onmogelijk wordt. Dat doet de vraag rijzen in welke mate stevige politieke meningsverschillen gepaard moeten gaan met respect en tolerantie voor diegenen waarmee men van mening verschilt.

Steeds vaker treden problemen van het samenleven tussen burgers, via de route van botsende grondrechten, op de voorgrond. Grondrechten kennen geen rangorde. Zo staan het gelijkheidsbeginsel en het verbod op discriminatie op dezelfde hoogte als de vrijheid van meningsuiting. Het recht geeft dus niet op voorhand een antwoord op de vraag in hoeverre we moeten toelaten dat iedereen alles vrij kan zeggen, ook als die uitingen tot discriminatie en uitsluiting leiden. Hebben we inderdaad, zoals bij ons het geval is, een verbod op groepsdiscriminatie nodig als voorwaarde voor het in stand houden van een maatschappelijk klimaat waarin burgers elkaar als moreel gelijkwaardig beschouwen; een klimaat waarin burgers elkaar daadwerkelijk zien staan?

III.

De geschiedenis herhaalt zich niet. Daarvoor is iedere gebeurtenis te uniek. Er zijn echter wel patronen waar te nemen. Waar het op aankomt, is dat we verbanden proberen te leggen tussen unieke gebeurtenissen, zoals de systematische uitroeiing van de Joden, Roma en Sinti door de nazi's, en meer actuele ontwikkelingen. Wel moeten we de verschillen tussen vroeger en nu duidelijk benoemen, maar we mogen het trekken van parallellen ook niet uit de weg gaan. We moeten concrete verhalen vertellen om ze van generatie op generatie door te geven en ze in stand te houden. Verhalen bijvoorbeeld over de bombardementen op Nijmegen en Rotterdam, de hongervinter, de dwangarbeid in Zuidoost-Azië, het verzet tegen de Duitse overheersing, de ontberingen in de Japanse interneringskampen. Dat zijn we verplicht aan de generatie die de gruwelen van geweld, onderdrukking en vervolging zelf heeft meegemaakt. Deze verhalen hebben echter óók tot doel meer zicht te krijgen op de structuren die leiden tot de uitschakeling van rechtsstaat en democratie, en tot het verdwijnen van tolerantie en respect.

In dit laatste toont zich hoe geschiedenis en herinnering ook meer kunnen zijn dan de optelsom van individuele verhalen; hoe de wisselwerking tussen het verleden en het heden, en tussen het unieke en het algemene, kan worden gethematiseerd; hoe de verleden tijd in zekere zin juist niet voltooid is. Daarin ligt ook een kans besloten om huidige en toekomstige generaties waardevolle informatie aan te reiken, en de noodzakelijke herinnering blijvend van waarde te voorzien. “Ik ben hier vanavond met mijn dochter en vier kleindochters. Mijn opa heeft in concentratiekamp Theresienstadt gezeten omdat hij bij het verzet zat. Ik wil aan de volgende generatie meegeven hoe belangrijk het is om in vrijheid te leven”, aldus nog een deelnemer aan de Nationale Herdenking op de Dam afgelopen jaar.

Om ook met Von Weizsäcker te eindigen: “Wie de ogen sluit voor het verleden, is blind voor de toekomst.” Dat blijft onverminderd waar.